

Віра Гупало

З історії дослідження ранньосередньовічної кераміки Прикарпаття та західної Волині

Продовженням всезагального європейського руху за збереження, реставрацію і вивчення пам'яток давнини стало запровадження на початку XIX століття на території Східної Галичини і Західної Волині консерваторських комісій, що було результатом урядових постанов держав, до складу яких згадані регіони входили (до 1919 р. Східна Галичина – в склад Австро-Угорської, Західна Волинь – Російської імперії; у 1919-1939 рр. обидва регіони знаходилися у складі Польщі). Діяльність консерваторства (в тому числі створеної у Львові цісарсько-королівської Служби консерваторів Східної Галичини) обумовлювалась відповідними законодавчими актами, серед яких одними з найперших були декрети австрійського уряду від 28 грудня 1818 р., 3 квітня 1827 р., 15 червня 1846 р., згідно яких заборонялося вивозити за межі країни старожитності, *“володіння якими приносить державі славу і гордість, оскільки усі ці предмети є творінням майстрів і творців, котрих уже немає в живих”* (перекл. – В.Г.) [Demetrykiewicz, 1886, s.59]. У 2-ій пол. XIX ст. разом з консерваторськими закладами (у Львові в 1876 р. проголошено створення Археологічного товариства, а на Волині у 1900 р. – Товариства дослідників Волині) виникають перші державні установи (музеї, архіви, бібліотеки), діяльність яких була спрямована на примноження і збереження старожитностей. Не останню роль у цьому процесі відігравали приватні колекції, що часто становили основу майбутніх фондових збірок.

В основі поширеної ідеї збереження старожитностей лежав зростаючий інтерес до молоді науки археології, в популяризації якої значну роль відігравали прогресивні просвітницькі тенденції в області історії, мистецтва і естетики, безпосередньо пов'язані зі спадкоємністю давніх культур [Генинг, Левченко, 1992 а]. Перші кроки наукових установ, окрім реставраційних робіт, характеризуються збиральництвом, в тому числі і викопних матеріалів, виявлених випадково. Окреме місце при цьому відводиться археологічним дослідженням. У подальшому, дякуючи зусиллям краєзнавців і численного загону любителів старовини – вчителів, священників, селян, які усвідомлювали важливість збереження археологічних знахідок, поступово формувались колекції речового матеріалу (в тому числі і кераміки) відомих культурно-наукових осередків Галичини: Археологічних відділів Народного Дому (1873 р.) та Ставропігійського музею (1875 р.), музею ім. Дідушицьких, музею ім. Любомирських [Przewodnik..., 1901], кабінету археології Львівського університету, музею Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка, Історичного музею (1892 р.), Національного музею ім. Яна III (1908 р.), Ставропігійського інституту у Львові [Janusz, 1914; Крутоус, 1996, с.3-19; Бандрівський, 1998, с.95-97]. Поряд з цим засновуються невеличкі музеї у повітових містечках. На Волині постають музеї у Луцьку, Кременці, Дубні, Рівному. Інтенсивне поповнення збірок викликало гостру необхідність у впорядкуванні цих матеріалів. Створюються перші інвентарні описи та проводиться систематизація колекцій за категоріями старожитностей. Провідними установами на Західній Україні, які провадили систему каталогізації та інвентаризації на європейському рівні було визнано Історичний музей та Національний музей ім. Яна III [Крутоус, 1996, с.16]. У перші колекційні списки, поряд з іншими предметами, входять різноманітні вироби із глини. В результаті накопичення речового інвентаря об'єктивно назривала необхідність в інтерпретації окремих сукупностей предметів. Паралельно проводилася робота з популяризації музейних збірок, в тому числі керамічного матеріалу. Так,

у першому зводі пам'яток Галичини, підготованому Ж. Паулі, представлена стаття про поховальні урни [Pauli, 1840, s.35-38].

У 1861 р. у Львові науковим інститутом ім. Оссолінських вперше була організована виставка старовинних предметів на базі музею ім. Любомирських. В наступні роки виставки стали традиційною формою популяризації вітчизняних старожитностей [Przewodnik..., 1861; Katalog..., 1885; Шараневич, 1888; Pawłowicz, 1888; Katalog..., 1894]. В каталогах виставок серед археологічних речей знаходимо в описах глиняні горщики, амфори, іграшки, полив'яне начиння, плитки княжої доби. У 1885 р. у Львові відбулася знаменна подія – з'їзд археологів, до відкриття якого спільними зусиллями польських та українських вчених була приурочена археологічна виставка. На з'їзді підвели підсумки багаторічних розкопок, що проводились А. Кіркором на Покутті, Поділлі, І. Шараневичем в Галичі і у Львові, Т. Земецьким біля Підгірців (Пліснесько) [Katalog, 1885]. Значні археологічні розкопки в Галичині пов'язані з іменами К. Гадачека, В. Деметрикевича, Г. Осовського. На Волині активні дослідження проводили: Ф. Штейнгель, В. Олехнович, М. Біляшівський (Ковельський, Володимир-Волинський повіти), К. Мельник (Луцький, Рівненський, Острозький і Дубенський повіти), В. Антонович (Кременецький, Дубенський, Луцький повіти). Результати цих багаторічних досліджень вперше були узагальнені у матеріалах XI Археологічного з'їзду в Києві [Беляшевский, 1899; Труды..., 1901-1902] та у роботі Б. Януша, що являла собою звід пам'яток і знахідок [Janusz, 1918]. У міжвоєнний період регулярно видавало свого роду колекційні списки нового речового матеріалу Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка [Гребеняк, 1915; Полянський, 1928; Пастернак, 1931, с.1-17; 1933, с.114-130; 1937, с.2-28]. Дійсні члени НТШ Й. Пеленський, Ю. Полянський, Б. Януш, Я. Пастернак, О. Кандиба, О. Цинкаловський в 1920-х-1930-х рр. активно проводили археологічні дослідження у Східній Галичині, Поділлі, на Волині і Подністров'ї [Петегирич, Павлів, 1991, с.412-426]. Як представники Державного Товариства охорони доісторичних пам'яток, на Волині у цей час працювали Я. Гоффман, Я. Фіцке, З. Лескі, Я. Савіцька, Т. Сулімірський та інші. Значні досягнення в історико-археологічному вивченні волинських пам'яток пов'язані з діяльністю Ю. Шумовського.

В результаті збільшення об'єму розкопок колекції речового матеріалу надзвичайно зросли. У першій чверті ХХ ст. збірки кераміки вже нараховували тисячі одиниць збереження (наприклад, в археологічному відділі музею НТШ станом на 1919 р. зберігався 6281 експонат, в тому числі кераміка) [Петегирич, Павлів, 1991, с.419], про що свідчать старі колекційні списки матеріалів з вище згаданих довоєнних музеїв, котрі пізніше частково ввійшли у фонди Львівського історичного музею, Львівського музею українського мистецтва (сьогодні – Національний музей у Львові), Львівського музею етнографії і художніх промислів АН України (сьогодні у складі Інституту народознавства НАН України).

Наступний етап в опрацюванні масового археологічного матеріалу пов'язаний зі спробами виділення характерних особливостей у морфології та технології виготовлення предметів. Проблема систематизації величезної кількості кераміки обумовила більш докладну фіксацію ознак. Це дозволило виділяти окремі культурно-хронологічні сукупності артефактів. При цьому дослідники починають акцентувати увагу на кольорі випалу, домішках у тісті, конфігурації орнаменту на глиняних виробих одного періоду, що знайшло відображення і в колекційних описах. Кропітка праця по систематизації кераміки, що проводилася науковими працівниками у довоєнних музеях, залишилась в тіні, оскільки не відображена в публікаціях. Про значимість докладених зусиль свідчить чітке впорядкування керамічного матеріалу в інвентарних книгах.

Докладний опис керамічних колекцій дав поштовх до нового підходу у науковому вивченні кераміки. В основі цих починань формується зародок порівняльного аналізу. Як підсумок опрацювання скомплектованих керамічних збірок, актуальності набувають узагальнюючі праці, присвячені окремим культурам. У полі зору дослідників опинилася, передусім найдавніша кераміка, яка репрезентована в альбомі К. Гадачека [Hadaczek, 1914] і якій О. Кандиба присвятив докторську дисертацію „Неолітична мальована кераміка Галичини” [Павлів, 1998, с.97-98]. У порівнянні з цим, надзвичайно скромними бачаться зусилля краєзнавця В. Кобільника, одного із активних членів історико-етнографічного товариства „Бойківщина”, який звернув увагу на комплекс гончарної кераміки з ранньосередньовічного городища Ступниця (Дрогобицький район Львівської області). Будучи за фахом лікарем, він тісно співпрацював з відомим археологом Ярославом Пастернаком. Завдяки порадам і консультаціям Я.Пастернака, В.Кобільник опрацьовуючи матеріал зі Ступниці, насамперед, зробив спробу зафіксувати техніко-технологічні особливості горщиків (виготовлені від руки чи на колі, домішки в глині, якість обробки поверхні, техніка нанесення знаків на денцях), а потім на їх підставі здійснив порівняльну характеристику усієї кераміки з метою визначити різночасові виробы [Кобільник, 1936, с.1-11]. При цьому набувають закономірного характеру спроби інтерпретації генези кераміки княжої доби. Вперше на місцевому матеріалі В. Кобільник намагався окреслити функціональне призначення рельєфних зображень на денцях горщиків – т.зв. гончарних клейм. Дотримуючись думки, раніше висловленої Й. Костжевським, про належність знаків майстрам [Kostrzewski, 1925, s.117], В. Кобільник привернув увагу дослідників до цього явища на ранньосередньовічній кераміці. Як наслідок, негайно були опубліковані „свіжі” знахідки гончарних клейм (унікальні й на сьогодні) у вигляді кирилических літер, виявлені у 1936 р. З. Лескі на горщиках з житлових комплексів на городищі біля с. Коршів (Горохівський район Волинської області) [Leski, 1937, s.1-4].

Активні дослідження пам’яток княжої доби у 1930-1940-х рр. пов’язані з іменем Я. Пастернака [Петегирич та ін., 1993, с.8-9]. У 1944 р. він підводить підсумки майже десятирічному вивченню Галича у фундаментальній праці „Старий Галич”, де також подає огляд керамічної продукції галицьких гончарів [Пастернак, 1944]. Тоді ж закінчує першу частину монографічного дослідження, присвяченого декоративно-прикладному мистецтву Галича, І.Д. Старчук [Смішко, 1947, с.187-189]. У цій роботі, котра так і залишилася неопублікованою, автор розглядав декоративні керамічні плитки, намагаючись простежити генезу і динаміку розвитку їх орнаментальних мотивів [Старчук, 1944].

Після перерви, викликаної Другою світовою війною, у складних обставинах післявоєнних років в 1946 р. були відновлені польові дослідження. Планомірний характер розкопок цілої групи ранньосередньовічних пам’яток сприяв формуванню об’ємних археологічних колекцій. Основу цих збірок становили комплекси з надійною стратиграфією, що охоплювали широкий хронологічний діапазон – V-XIII ст. В умовах наявності численного матеріалу в межах однієї пам’ятки стало можливим проведення порівняльної характеристики різночасових комплексів по сукупності ознак і як результат – розроблення періодизації слов’яно-руської кераміки. В основу цих опрацювань покладено формально-типологічний метод, який став основною формою аналізу масового матеріалу у післявоєнний період і не втратив актуальності й на сьогодні.

Вже перші післявоєнні польові сезони, проведені на городищі літописного Пліснеська, надали багатий керамічний матеріал з житлово-господарських споруд [Старчук, 1948; 1949]. Порівняльний аналіз пліснеської керамічної колекції дозволив автору розкопок виділити

хронологічно характерні форми горщиків та визначити категорії гончарних виробів. Результати цих досліджень, відображені у звітах, так і не були опубліковані, за винятком трьох повідомлень, де представлені сумарні дані з підсумків розкопок [Старчук, 1949 а, с.76-85; 1952, с.379-394; 1955, с.32-35].

З 1950-х років археологічні дослідження слов'яно-руських пам'яток набувають широкого масштабу і систематичного характеру. В 1950, 1954-1955, 1957-1961 рр. досліджуються ранньослов'янські селища біля с. Ріпнів, Буського району Львівської області [Захарук, Ратич, 1955, с.40-46; Баран, 1965, с.319-376]. В ході розкопок здобуті дуже цікаві і порівняно багаті керамічні комплекси, на базі яких В.В. Ауліхом здійснено поглиблений аналіз кераміки. Пильна увага приділялася техніці виготовлення та формі виробів, якості обробки поверхні, насиченню глиняного тіста домішками, товщині стінок, способу нанесення і локалізації орнаменту. Порівняльна характеристика перелічених ознак дозволила виділити чотири хронологічні комплекси кераміки: VI-поч.VII ст.; VII-VIII ст.; кінець IX ст.; X-поч. XI ст. При цьому були виділені дві групи ранньосередньовічної кераміки: ліпна і гончарна. Найраніше побутування глиняного посуду, виготовленого за допомогою примітивного гончарного кола, датується VII ст. [Ауліх, 1958, с.33-38; 1963, с.366-379]. Ріпнівські матеріали протягом кількох десятиліть відігравали роль еталонних керамічних комплексів для ранньослов'янської епохи.

Протягом 1951-1957 рр. проводилися розкопки багатощарового поселення біля с. Незвисько Івано-Франківської області [Смирнова, 1957, с.101-108; 1959, с.87-101; 1960, с.222-238; 1970, с.30-33]. Досліджено керамічні комплекси з ранньослов'янських жителів, порівняльна характеристика яких дозволила виділити споруди двох хронологічних етапів, що змінювали один одного: кінця VI-VII ст. та VIII-IX ст.

Особливе місце у вивченні ранньослов'янської кераміки займають комплекси з городища біля с. Зимно Волинської області, розкопки якого здійснювалися протягом 1951-1952, 1956-1964 рр. [Захарук, 1956; 1959]. На пам'ятці виділено два будівельні горизонти, верхній з яких містив комплекси ліпної кераміки VI-VII ст. у супроводі характерних металевих виробів [Ауліх, 1972].

Тільки один польовий сезон (1960 р.) проводилися дослідження двошарового поселення в уроч. Кургани біля с. Городок Рівненської області [Свешніков, 1961], що дали дуже цікаві результати. Поряд з матеріалами культури шнурової кераміки, тут виявлено керамічні комплекси, що походять з заповнення печей і з долівки споруд, датованих наступним чином: рубіж VII-VIII ст., кінець VIII-IX ст., IX-X ст. Публікуючи матеріали з розкопок 1927-1929 рр. М. Древка, здійснених також біля с. Городок, але в уроч. Над Джерелом, К. Мусянович виділила ще три хронологічні сукупності кераміки в межах: VII-VIII ст.; IX-X ст.; рубіж X-XI ст. [Musianowicz, 1979, s.168-204].

Особливе значення у вивченні слов'янських пам'яток посідають дослідження Ю.В. Кухаренка і І.П. Русанової, які охоплюють терени Західної Волині. Завдяки їхнім зусиллям було чітко виділено дві фази в історії розвитку ранньослов'янської кераміки: VI-VII ст. і VIII-IX ст. [Кухаренко, 1961; Русанова, 1973]. У цьому контексті важко переоцінити фундаментальну працю В.Д. Барана, в якій подано повний реєстр виявлених (станом до 1972 р.) ранньослов'янських пам'яток VI-VII ст. на Прикарпатті і Західній Волині і здійснено опис та аналіз здобутих матеріалів [Баран, 1972].

Таким чином, підсумком майже 30-річних післявоєнних досліджень кераміки доби раннього середньовіччя стала розробка її періодизації на основі комплексів з пам'яток, що стали еталонними: Головно у верхів'ях Прип'яті, Бабка на Стирі, Хотомель на Горині, котрі

охоплювали північний край Волинського Полісся [Русанова, 1958; 1973]; Зимно і Ріпнів в басейні Західного Бугу – на заході Волині [Ауліх, 1963; 1972]; Бовшів, Рашків – на Прикарпатті [Баран, 1972; 1988]; Ревно, Добринівці, Гореча, Кодин – на Буковині [Тимошук, 1976; Русанова, Тимошук, 1984]. Сукупність характерних ознак кераміки становила підставу для ототожнення цих комплексів з окремими археологічними культурами: празькою (2 пол. V-VII ст.), типу Луки Райковецької (VIII-IX ст.) і давньоруською (X-XIII ст.). Важливим був висновок про генетичний зв'язок і спадкоємність цих культур.

У порівнянні з ранньослов'янськими пам'ятками більш інтенсивно досліджувалися городища та селища княжої доби. Здобуті під час розкопок колекції гончарної кераміки нараховували десятки тисяч одиниць збереження. Однак, надзвичайна численність і однорідність матеріалу до певної міри стали на заваді розробці загальної періодизації кераміки X-XIII ст. у розглядуваному регіоні, терени якого входили до складу Волинського та Галицького князівств, а з 1199 р. – в об'єднане Галицько-Волинське князівство.

Публікуючи результати поточних досліджень кожної окремої пам'ятки автори розкопок для визначення хронологічних меж існування об'єктів в якості другорядного матеріалу залучали кераміку, яка почасти становила єдине джерело інформації. При цьому опис кераміки зводився до візуально фіксованих ознак, котрі вибірково ілюструвались зведеними таблицями. У подібних публікаціях, перелік яких є достатньо об'ємний, подано різні за характером походження матеріали, а власне: кераміка – а) зібрана під час розвідкових робіт – підйомний матеріал, б) виявлена у культурному шарі, в) зафіксована в об'єктах і пов'язана з їх функціонуванням. Остання сукупність керамічних матеріалів становила основу, на якій формувалася база даних про закономірний характер прояву ряду ознак на синхронних і різночасових пам'ятках. Спроби систематизувати керамічні ознаки в обставинах наявності багатих колекцій посуду, обумовили виділення окремих хронологічних груп кераміки. Це дозволяло здійснювати порівняльну характеристику пам'яток. Таким чином, за допомогою формально-типологічного аналізу розроблялась загальна періодизація гончарної кераміки, в основі якої лежали матеріали з розкопок, передусім, літописних міст.

Так, у післявоєнний період, починаючи з 1951 р. і по сьогоднішній день цілий ряд експедицій проводив розкопки Галича, які тривають і сьогодні [Гончаров, 1955; 1956; Каргер, 1960; Ауліх, 1976; Лукомський, 2002]. На базі керамічних комплексів з десяти жител (розкопки 1969 – 1971 рр.) В.В. Ауліхом проведена порівняльна характеристика кераміки. При цьому зафіксовано співіснування певних форм горщиків в одному комплексі, що послужило підставою для виділення наступних хронологічних сукупностей кераміки: кінець VII-VIII, IX, кінець IX-X, X- 1 пол. XI, поч. XII ст. [Ауліх, 1976, с.120-134].

У 1953 р. продовжилось дослідження Пліснеська [Кучера, 1961, с.143-154; 1962, с.3-56], яке з перервами триває й сьогодні [Багрій, Овчінников, 1991, с.11-13; Филипчук, 2002, с.197-220]. Протягом останніх років розкопано 17 об'єктів житлового, господарсько-виробничого та військового призначення, функціонування яких датоване в межах: IX- поч.X; кін. XI; кін.XI – 1 пол. XII; поч.XII; 1 пол.XII; сер. XII; 2 пол.XII ст.. [Филипчук, 2002, с.198-206].

Широкомасштабні розкопки протягом 1952-1994 рр. проводилися на території дитинця та пригородів Звенигорода [Свешніков, 1955; 1959, с.3-28; 1987, с.94-101; Власова, Возницький, 1961, с.115-121; Власова, 1967, с.228-235; Ратич, 1971, с.295; 1973, с.87-94; Ратич, Шеломянцев-Терський, 1972, с.388-389; Терський-Шеломянцев, 1978, с.86-92; 1978 а; 1982, с.20-28], в результаті яких зібрано керамічну колекцію, що нараховує кілька десятків тисяч одиниць збереження. На терені дитинця досліджено цікаві комплекси двох криниць, перекритих

цвинтарем, що прилягав до дерев'яної церкви, спаленої монголо-татарами. Виділено групи кераміки: 1 пол.ХІІ; 4 чв.ХІІ - 1 пол.ХІІІ; 1 пол.ХІІІ; сер.ХІІІ - поч.ХІV ст.; [Swieszniakow, Huralo, 1996, s.177-197].

У 1955 р. розпочато дослідження Львова [Ратич, 1957, с.109; 1961, с.115-127; Багрій, Могитич, Ратич, Свешников, 1976, с.297-299; Багрій, 1982, с.28-35; 1995, с.250-258]. Особливо видатним в археологічному вивченні міста був 1992 р., коли в ході розкопок здобули багату колекцію (що нараховує декілька тисяч фрагментів, в тому числі більше сотні цілих виробів) сер. ХІІІ - ХVІІІ ст. з житлово-господарських споруд з чіткою стратиграфічною характеристикою залягання [Івановський В., 1993, с.74-75].

Протягом шести польових сезонів (1957-1962 рр.) досліджувалась Судова Вишня. Отримані результати дозволили О.О.Ратичу виділити два будівельні горизонти (Х - поч.ХІ і ХІ - поч.ХІІ ст.) з притаманними їм характерними групами керамічних форм [Ратич, 1962, с.106-119].

Цікава колекція кераміки ХІІ-ХІІІ ст. була зібрана під час розкопок житлових комплексів на городищі літописного Данилова. Розкопки з перервами тривали протягом 1964-1971 рр. [Островский, 1964, с.224-225; Островский, Павлова, Раппопорт, 1969, с.337; Раппопорт, 1971, с.82-86].

У 1965 р. досліджувалося городище біля с.Муравиця Рівненської області [Свешников, 1965]. Поряд з численними фрагментами гончарних горщиків, тут виявлені окрема піч, гончарний горн та житло, в якому чітко фіксуються два етапи функціонування. Комплекс п'яти гончарних горщиків, що походять з череня печі і долівки споруди, характеризується великою однорідністю і датується в межах Х - ХІ ст. [Свешников, Петегірч, 1978, с.79-86].

Здійснені у 1966 р. з метою локалізації літописної Пересопниці розкопки Білівського городища, дали цікавий керамічний матеріал, що походить з різночасових комплексів: житла, двох наземних печей, господарських споруд, датованих в межах кінця ХІ - ХІІІ ст. [Ауліх, 1971, с.168-176]. Систематичні розкопки, розпочаті у 1974 р. на городищі літописної Пересопниці [Терський-Шеломянцев, 1990, с.124-126], надали у розпорядження дослідників значну колекцію гончарної кераміки ХІІ - ХІІІ ст. [Терський В., Терський С., 1990, с.89-91].

У 1967 р. досліджувалося городище поблизу с.Затурці на Волині. Привертають увагу перекриваючі один одного об'єкти, стратиграфічно належні до двох будівельних горизонтів, в межах яких розрізняються хронологічні сукупності кераміки: ІХ – Х; ХІ; ХІІ ст. [Кучера, 1971, с.176-187].

Численний керамічний матеріал здобуто в ході розкопок 1970-1990 рр. городища біля с.Листвин Дубенського району Рівненської області [Чайка, Рожик, 1992, с.50-63]. На терені дитинця та посаду виявлено сім напівземлянкових та два наземних житла, декілька господарських ям та відкритих вогнищ. Кераміка з цих об'єктів репрезентує три хронологічні групи гончарного посуду: 2 пол.Х - поч.ХІ ст.; 1 пол.ХІ; 3 чв.ХІ ст. з характерними морфологічними і технологічними ознаками [Лосик та ін., 1994, с.99-103].

У 1972 р. розпочалися систематичні розкопки літописного Дорогобужа, які надалі тривають. Виявлена на пам'ятці (протягом 1972-1995 рр.) кераміка складає одну з найчисленніших колекцій – 11 тисяч одиниць збереження, що походять з культурного шару та житлово-господарських споруд. На основі цих матеріалів виділено комплекси VІІІ-ІХ, Х, Х - 1 пол.ХІ, кін.ХІ-ХІІ, ХІІ, ХІІ-ХІІІ, ХІІІ ст. [Прищеп, Нікольченко, 1996].

Протягом 1974-1985 рр. проводилися дослідження Белза і його околиць. У численних житлово-господарських спорудах виявлено багатий керамічний матеріал, який відноситься до двох хронологічних періодів X-XI, XII-XIII ст. [Петегирич, 1981, с.120-121; 1990, с.127-129].

Ще у довоєнний час в ході охоронних розкопок Луцька на території цегляного заводу Глікліха (передмістя Гнідава) була зібрана об'ємна керамічна колекція, що походила з житлових комплексів. На сьогоднішній день з цих матеріалів відомі лише рисунки чотирьох цілих посудин, опублікованих О.О.Ратичем у зведеній таблиці [Ратич, 1957 а, с.11, табл.1, 2-3, 10-11]. У післявоєнні роки найефективнішими були дослідження М.П.Кучери, який розкопав на околиці міста одинадцять споруд. На основі аналізу керамічного матеріалу з цих комплексів виділено чотири хронологічні комплекси артефактів: VIII, VIII-IX, IX-поч.X, X ст. [Кучера, 1975, с.103].

Майже десять польових сезонів (1977-1989 рр.) велись інтенсивні розкопки городища біля с. Городище Луцького району Волинської області. Здобуто численні керамічні комплекси, що походять з житлово-господарських споруд, гончарних майстерень. Автором розкопок увесь керамічний матеріал датується X-XI ст. [Кучінко, 1996].

Рятівні дослідження, що проводилися на території городища біля с.Жорнів Дубенського району Рівненської області в 1986-1987 рр., дали багатий речовий матеріал, в числі якого керамічні комплекси X - сер.XII ст. Б.А.Прищепя, аналізуючи кераміку, широко застосував схеми системазицій, розроблені П.П.Толочком, В.В. Ауліхом, Б.А. Тимощуком [Прищепя, 1992].

Протягом 1988-1990 рр. доліджувався літописний Чемерин. Відкрито п'ять жител і кілька розрізнених печей. Керамічні комплекси з житлово-господарських споруд датуються X-XIV ст. [Терский, 1993а, с.27-41].

Незначні за об'ємом розкопки були проведені у 1995-1997 рр. на подвір'ї замку у м. Дубно. Під пізньосередньовічними нашаруваннями, датованими монетами, зафіксовано житлові споруди, керамічні комплекси яких засигналізували три хронологічні етапи функціонування ранньосередньовічного поселення: 1 пол. X, кін. X – поч. XI, 1 пол. XII ст. [Гупало, 2001, с.210-220].

Особливе значення у розробці питання періодизації кераміки посідають закриті комплекси ранньосередньовічних поховань. На теренах Прикарпаття та Волині відомо кілька сотень могильників (грунтових та під курганних, з рештками кремації та тілопокладення), результати опрацювання лише незначної частки яких широко представлені у літературі [Мельник, 1901, с.479-513; Тимофеев, 1961, с.56-75; Седов, 1982]. Однак, на фоні ефектного поховального інвентаря (оздоб, зброї і т.п.) керамічний матеріал згадується лише побіжно [Аулих, 1990, с.152-155; Петегирич, 1990а, с.155-158]. У цих обставинах набувають ваги докладні публікації комплексів поховань, що поряд з іншими предметами містили ціле і в уламках глиняне начиння. Цікава колекція кружальних горщиків походить із курганного могильника біля с. Збуж на Рівненщині, який датується XI ст. [Власова, 1961, с.91-93]. Серед 27 курганів на двох могильниках біля с.Майдан-Липенський виділено комплекси: кін. IX - поч. X, X - XI, 1 пол. XI, кін. XI, кін. XI - поч. XII ст. [Петегирич, 1995, с.238-250]. Три повністю розкопані могильники біля с.Берестяне, де досліджено 31 поховання, репрезентують комплекси: кін. X - поч. XI, 1 пол. XI, середина - 3 чв. XI, 4 чв. XI, XII ст. [Гупало, 1995, с.143-163; 1996, с.113-129; Нурало, 1999, с.233-256].

В кінці 1980-х рр. зростає увага до дослідження селищ [Пелешин, Чайка, 1988, с.46-55; Оприск, 1989, с.160-161; 1992, с.63-64; Пелешин, Касюхнич, 1992, с.5-23]. В результаті охоронних розкопок зібрано керамічні колекції.

Час від часу з'являються в періодичних виданнях повідомлення про результати робіт з пошуку і локалізації нових археологічних пам'яток. В контексті цих повідомлень зрідка представлені дані про керамічний матеріал [Ратич, 1955, с.158-164; Терський, 1966, с.230-232; Михальчин, 1986, с.95-98; Чайка, Довгань, 1992, с.37-49; Терський, 1993, с.41-67; Пелешин, Касюхнич, Рудий, 1993, с.72-73; Джеджора, 1993, с.62-66; Гупало, 1993 б, с.84-85].

Окрему сторінку в історії вивчення ранньосередньовічних старожитностей Західної України займають археологічні дослідження на теренах Буковини. Там на різних пам'ятках (Горішні Шерівці, Ленківці, Перебиківці, Ревне, Чорнівка, Цецино та інш.) виявлено кілька десятків закритих керамічних комплексів, які на підставі стратиграфічних даних і супроводжуючого матеріалу поділено на три хронологічні групи: X-XI, XII – 1 пол. XIII, 2 пол. XIII – XIV ст. [Тимошук, 1982].

Підводячи підсумки, слід зазначити, що стан зростання темпів виявлення і вивчення ранньосередньовічних пам'яток яскраво відображають реєстри чи т.зв. зводи пам'яток. Перший з них, де представлено результати дослідження післявоєнного десятиліття, був підготований О.О. Ратичем (1957 а). Наступна чверть століття ознаменувалася сплеском пошукових робіт та розкопок. Станом на 1981 р. на теренах Західної України нараховувалося вже 834 пам'ятки [Археологічні пам'ятки..., 1982]. За останні 20 років ця кількість зросла у кілька разів, що обумовило підготовку до видання нових каталогів пам'яток по окремих регіонах (наприклад, колективом Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України завершується робота над Зводом пам'яток Львівської області). Ці попередні дані дають уяву про об'ємність наявних керамічних колекцій. Останнє обумовлює актуальність дослідження окремих аспектів гончарного виробництва.

* * *

Шлях і вихід на теоретичний рівень інтерпретації отриманих даних про ранньосередньовічну кераміку розглядуваного регіону був довгим і складним. У цій ситуації особливого значення набули узагальнюючі праці про середньовічне ремесло Східної Європи [Рыбаков, 1948; Тихомиров, 1956; Бобринский, 1978], котрі впливали на формування напрямів дослідження давнього гончарства.

Цілеспрямованому і глибокому вивченню кераміки на території Прикарпаття та Волині присвячені дослідження М.П. Кучери. На базі матеріалу, накопиченого в результаті розкопок Плісеська за 1946-1949 і 1953-1954 рр. М.П. Кучерою вперше здійснена систематизація слов'яно-руської кераміки з метою визначення динаміки розвитку типів і форм глиняного посуду протягом безперервного відрізка часу, охоплюючого період VII – XIII ст. [Кучера, 1961, с.143-154]. Візуально визначаючи відмінності у профілюванні горщиків і порівнюючи ці дані з особливостями складу глиняного тіста і якості випалу виробів, М.П. Кучера розробив періодизацію плісеської кераміки, опираючись на стратиграфію культурного шару і житлово-господарських комплексів та на датовані аналоги супроводжуючих речей. Ним були виділені чотири хронологічні комплекси кераміки: VII - VIII, IX - X, XI, XII - XIII ст. Через 25 років М.П. Кучера, переглядаючи з точки зору найновіших досягнень межі існування найраніших типів гончарної кераміки, визначає їх нижню хронологічну границю для Плісеська рубезем VIII-IX ст. [Кучера, 1986, с.322-328]. При цьому дуже цікаві висновки дослідника відносно

історичної долі окремих груп кераміки. Так, горщики VIII-IX ст. інтерпретуються як локальний варіант загальнослов'янського типу ранньогончарних горщиків, поширених на території Польщі, України, Угорщини. Протягом IX-X ст. у Пліснеську розвиваються особливі варіанти посудин, характерні лише для західних областей України – горщики витягнутих пропорцій, з високою шийкою, помірно випуклістю тулуба, з граненими чи потовщеними вінцями. В обрисах кераміки XI ст. М.П. Кучера вбачав зовнішні впливи, основи яких склалися у Середньому Подніпров'ї. Гончарна кераміка у XII - XIII ст., згідно його думки, набуває загальнооруських рис. Визначаючи культурну належність деяких форм посудин з циліндричним вінцями, М.П.Кучера відзначає їх місцеве походження, не обумовлене зовнішнім впливом [1961, с.143-154]. Цей висновок, який характеризує самотність кераміки Пліснеська, важливий і для усієї галицько-волинської кераміки, оскільки аналогічні форми одночасно мали місце на всій території від Дністра до Прип'яті (в Галичі, Ленківцях, Луці-Врублівецькій, Чорторійську, Данилові, Ізяславлі та інш.) [Малева, 1969, с.10-13; 1971, с.19-20; Гупало, 1993 в, с.55-56].

У наступній роботі, присвяченій результатам дослідження Пліснеська, М.П. Кучера подав характеристику керамічного матеріалу, акцентуючи увагу на диференціюючих рисах посуду в межах раніше виділених типів [Кучера, 1962, с.2-53]. Це, хоча б до деякої міри, дозволило відобразити генезу місцевих традицій формотворення горщиків.

Таким чином, ці дві праці про кераміку Пліснеська поклали початок узагальненому аналізу накопиченого речового матеріалу. При цьому, в результаті застосування формально-типологічного методу виявлені перші загальні риси і основні етапи розвитку пліснеської кераміки, як складової локальної частини галицько-волинської кераміки – з однієї сторони, і відзначено особливості та самотній характер останньої на фоні гончарної кераміки Давньої Русі – з другої сторони.

У 1960 р. М.П. Кучера включився у розгорнуту ще у 1950-х рр. дискусію про гончарні клейма, вперше подаючи об'ємний звод знаків з південно-західних окраїн Русі – з літописного міста Пліснеська. Визначаючи клейма як знаки майстрів, М.П. Кучера зробив спробу систематизувати їх за рисунком. Він виділив великі сукупності знаків: хрестоподібні, округлі, знаки Рюриковичів, квадратні. Решту клейм, що не ввійшли у перші чотири групи, об'єднав до накопичення матеріалу в умовну групу [Кучера, 1960, с.118-123]. Однак, для виділення типологічних рядів даного матеріалу було явно не достатньо, тому детальний аналіз рисунків клейм не було здійснено.

М.П. Кучера з позиції нових даних, у свою чергу, звернувся до питання про спадкоємність гончарного ремесла, яка відображається, нібито, у поступовому ускладненні рисунку гончарних клейм. Не дивлячись на те, що М.П. Кучера в цілому підтримував гіпотезу Б.А. Рибаківа про спадкоємний характер змін у рисунках знаків, у кінцевому результаті він вимушений був констатувати, що „*виділити серед них окремі генеалогічні лінії неможливо*” [Кучера, 1960, с.120-121].

Заслугове на увагу висловлена М.П. Кучерою думка про застосування з'ємних підставок гончарного кола, на яких в залежності від діаметра денця вирізалися клейма тотожного рисунку, але різного розміру.

Поряд з постановкою питання про функціональне призначення знаків, ця перша публікація колекції пліснеських клейм зробила можливою порівняльну характеристику рисунків клейм південно-західних земель з усіма іншими і цим упритул підійшла до проблеми створення єдиної класифікаційної системи східнослов'янських гончарних клейм.

Проблема систематизації гончарних клейм знову набуває актуальності через 25 років, коли в результаті розкопок виявлено численні зразки знаків на багатьох пам'ятках Прикарпаття та Волині. На підставі матеріалів зі Ступниці, Перемиля, Белза, Львова, Судової Вишні, Галича, Пліснеська та Звенигорода зроблено спробу класифікації рисунків знаків з розглядуваної території, виділивши шість основних груп: А - хрестоподібні, Б – квадратні, В – округлі, Г – з прямокутних відрізків, Д – „знаки Рюриковичів”, Е – буквенні [Гупало, 1985, с.236-242]. За останні роки колекція гончарних клейм поповнилася знахідками з пам'яток Волині [Чайка, 1995, с.127-128; Кучінко, 1996; Прищепа, Нікольченко, 1996] та Поділля [Ягодінська, 2000, с.283-296]. Найновіші дані дозволили звернутися також до питання про функціональне призначення знаків, більшість з яких пов'язується з язичницькою обрядовістю [Гупало, 2001 а, с.27-36].

Наявність у публікаціях перших післявоєнних десятиліть численних, але розрізнених, даних про керамічні комплекси окремих пам'яток, а також існування поодиноких розробок систематизації кераміки і присутність багатой джерельної бази – сприяло тому, що на кінець 1960-х рр. склалися об'єктивні передумови для появи узагальнюючих робіт про кераміку південно-західних окраїн Русі. Перша така праця була присвячена гончарній кераміці XII-XIII ст. Галицької землі [Малевская, 1969, с.3-14]. Ця невеличка стаття заслуговує на особливу увагу, оскільки тут представлений, по суті, принцип комплексної програми обробки масового керамічного матеріалу, який враховував якість глиняної маси, особливості пропорцій загальної форми виробів, конфігурацію вінець, якість випалу, модифікацію орнаментальних мотивів, як взятих окремо, так і в кореляційному взаємозв'язку. Такий підхід дозволив чітко виділити пануючі у XII-XIII ст. типи посуду. Проведена М.В. Малевською систематизація горщиків відображає найбільш характерні поєднання певних типів вінець і загальної конфігурації посудин. Раціональним зерном у цій праці бачиться те, що в основу типологізації покладена кореляція форми вінець і форми порожнистого тіла горщика. При цьому в основі систематизації вінець лежать не самі різновидності їх профілювання, а модель вінець, що особливо важливо. Таким чином, М.В. Малевською було виділено чотири критерії, що характеризують посуд XII-XIII ст. – це горщики з високо піднятими плічками та конічним тулубом, що мають шийку різної висоти і ступеню відігнутості назовні та вінця чотирьох моделей. З числа цих горщиків зразки з валиковим вінцями виділені як загальноруський тип горщика (тип I і почасти тип IV), решта (тип II-III) – як властиво галицькі. Зводячи воедино дані про галицьку кераміку XII - XIII ст., про керамічні комплекси Новогрудка (центра Чорної Русі) і Данилова (міста Волинської землі), М.В. Малевська здійснила поглиблений порівняльний аналіз матеріалу з метою виділення локальних варіантів кераміки західноукраїнських земель [1971, с.27-34]. Поява горщиків особливих пропорцій в морфології кераміки, на думку М.В. Малевської, переважно відображає художній потенціал місцевих майстрів.

Окрім систематизації горщиків, М.В. Малевська звернула увагу на асортимент керамічного посуду, в якому за функціональними особливостями обрисів виробів виділяє окремі їх різновиди: горщики, корчаги, глечики, миски, ковші та накривки [Малевская, 1969, с.3-14]. У подальшому вивчення керамічних колекцій таких базових пам'яток раннього середньовіччя, як Звенигород, Галич, Судова Вишня, Белз, Львів дозволило значно розширити асортимент керамічної продукції, до складу якої входили, окрім вище зазначених, сковороди, жаровні, горнята, світильники, підсвічники, кадильниці, плитки, лячки, тиглі, дрібна пластика. Поряд з цим відзначено, що окремі різновиди виробів виділяються оригінальним рішенням у

моделюванні форми, аналогії яким не виявлені на сусідніх теренах. Особлива своєрідність обрисів притаманна: горщикам і корчагам, що посідають циліндричну шийку з кільцевою „пелеринкою” при основі; мискам-накривкам з профільованою придонною частиною і орнаментальною облямівкою на внутрішній поверхні горловини; циліндричним, рясно декорованим накривкам; зооморфним черпачкам; мископодібним світильникам та кадильницям; підсвічникам; рельєфним плиткам і т.п. Ці матеріали дозволяють говорити про існування локальних традицій у формотворенні керамічної продукції [Гупало, 1993 а].

М.В. Малевською також вперше було підняте питання про рівень продуктивності гончарного ремесла у Галицькій землі [Малевская, 1974, с.33-38]. Цей матеріал цінний для нас у джерелознавчому плані, оскільки містить дуже докладну інформацію про гончарну майстерню XI ст. Ця майстерня з Галичі, – одна з небагатьох, що добре датується керамічним матеріалом. Функціонування її обмежене вузьким хронологічним періодом – рубежем X-XI – I пол. XI ст. У цей час галицький гончар виготовляв посуд на гончарному колі, випалюючи його ще у звичайній побутовій печі. Уся сукупність виготовленої продукції майже однорідна. Відзначено деякі відмінності лише у профілях вінець. Останнє, на думку М.В. Малевської, вказує на те, що зміни морфологічного характеру протікали дуже повільно, по крайній мірі, протягом 50 років загальні пропорції горщика залишалися стабільними, диференціювалася, і то незначно, в основному, форма вінець. Ці спостереження дозволили М.В. Малевській зафіксувати розвиток моделювання горщиків протягом 2-3 поколінь гончарів.

В 1970-х рр. з’являються роботи, в яких представлені узагальнюючі дані про розвиток матеріальної культури окремих регіонів. В контексті таких праць певне місце відведене і розвитку гончарства [Баран, 1972, с.33-51; 1988, с.10-18; Русанова, 1973, с.13-22; Ратич, 1976, с.190-198; Тимошук, 1982, с.14-37].

Однак, все частіше і частіше звертання дослідників до кераміки як основного, а почасти і єдиного джерела визначення культурної належності пам’ятки, розробки періодизації і т.п. ставило у вивченні кераміки на порядок денний нові проблеми, тільки головні з яких були сформульовані В.В. Ауліхом. Дослідник акцентував увагу на необхідності глибокого і всестороннього вивчення окремих аспектів гончарного виробництва, що включали техніку і технологію виготовлення продукції, морфогенез виробів, розвиток асортименту продукції, еволюцію декорування, функціональну належність гончарних клейм, організацію ремісників і економічні форми гончарного виробництва [Ауліх, 1977, с.66-71].

Поряд з цим, з усієї маси виробів із глини було виділено окрему категорію – керамічні плитки [Тимошук, 1969, с.112-113]. На матеріалах із давнього Галича здійснена спроба їх систематизації за особливостями рельєфних зображень [Малевская, Раппопорт, 1978, с.87-95]. Доповнює цю роботу каталог фрагментованих знахідок, які не були враховані згаданими авторами [Ткачук, Тимус, 1997].

Останнім часом здійснено спробу загального огляду історії керамічного виробництва на Волині, у тому числі за період раннього та пізнього середньовіччя, з акцентом на етнографічному та мистецькому аспектах [Охріменко, Кучинко, Кубицька, 2003].

Проблеми опрацювання об’ємних колекцій речових матеріалів зумовили застосування в археології, починаючи з 1960-х років, формалізовано-статистичних методів [Николова, 1990, с.244-275]. В основі цієї методики лежить точна фіксація (за допомогою математичного аналізу) ознак артефактів, виявлення взаємозв’язків між ознаками, розробка типологій (або класифікацій) речових категорій та їх періодизація і як кінцевий результат – вихід на теоретичний рівень інтерпретації отриманих даних. Значний вплив на методику досліджень

керамічного матеріалу справили розробки В.Ф. Генінга [Генінг, 1973, с.114-136; 1992], які знайшли своїх численних послідовників. Так, на теренах України статистично-математичному аналізу ґрунтовно піддано ранньосередньовічну кераміку Правобережжя Середнього Подніпров'я [Петрашенко, 1992]. З пам'яток Прикарпаття та Волині аналогічно опрацьована лише кераміка кінця X – 1 пол. XIII ст. [Гупало, 1991, с.47-49; 1992, с.88-89; 1993 а]. При цьому кореляція виділених типів начиння з різновидами орнаментальних мотивів дозволила порушити питання про особливості розвитку морфології і декорування та їх локальні традиції [Гупало, 1993, с.213-217].

Поряд із статистично-комбінаторними методами, скерованими на дослідження морфогенезу, важливе значення посідають методи природничих наук, за допомогою яких вивчаються техніко-технологічні особливості кераміки [Сайко, Кузнецова, 1977; Сайко, 1982]. Найбільшого поширення набули петрографічний та кількісний хімічні аналізи, які дають уяву, передусім, про мінералогічний склад сировини, з якої виготовлялось начиння. Про перебіг термообробки гончарної маси докладно інформують дані рентгено-структурного (дифракційного) аналізу. Хіміко-фізичним дослідженням піддано і керамічні матеріали з Прикарпаття та Волині [Лосик та ін., 1993, с.63-64; Гупало, Лосик, 1999, с.149-150]. Вивчалися зразки з репрезентативних вибірок ранньосередньовічних керамічних комплексів Звенигорода [Лосик та ін., 1991, с.56-63; Гупало, Лосик, 2002, с.153-170], Листвина [Лосик та ін., 1994, с.99-103], Пліснеська, Судової Вишні, Белза [Гупало, 1993а], а також матеріал з пізньосередньовічного Дунаєва [Лосик та ін., 1994 а, s.191-195].

Окреме місце в історії археології посідають розкопки, що проводяться в межах історичних центрів сучасних міст і, як правило, сягають значної глибини. Керамічний матеріал, зібраний із шарів XIV-XIX ст.ст., ще донедавна залишався, здебільшого, поза увагою дослідників. Однак, з розвитком за останні десятиліття т.зв. “історичної археології” набула гострої актуальності і потреба в опрацюванні “пізніх” речових колекцій, в тому числі і кераміки [Гупало, 1992 а]. На теренах Прикарпаття та Волині цей процес знаходиться на початковій стадії (не враховуючи досліджень етнографічної кераміки) [Лащук, 1956; 1960; 1966; 1998; Матейко, 1959]. Пізньосередньовічні археологічні керамічні комплекси вивчалися у Луцьку [Терський, 1996], Звенигороді, Берестечку [Свешников, Гупало, 1994, s.139-148], Дубні [Swieszniakow, Hupało, 1996, s.297-303], Підборцях [Hupało, 1998, s.233-248] та інш. На підставі отриманих даних вдалося з'ясувати основні напрямки у розвитку декорування та моделювання форм посудин [Кучера, 1969, с.174-181; Гупало, 1994, s.185-190]. Про технологічну характеристику гончарного горна того часу дають уяву матеріали з Верховя [Hupało et al., 1997, s.135-149].

Підсумовуючи, слід підкреслити, що у вищевикладеному оглядові відзначено основні етапи в історії формування і вивчення ранньосередньовічних керамічних колекцій. Отримані результати аналітичного опрацювання окремих збірок становлять лише перші кроки у дослідженні проблем генези керамічного виробництва західноукраїнського регіону. Однак внаслідок докладених зусиль вже чітко вимальовується подальше прогресування у вивченні кераміки, що полягає у перспективах інтердисциплінарних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів.
1982 – Київ.- 266 с.

Ауліх В.В.

- 1958 Основні результати археологічного дослідження давньоруського селища в с.Ріпнів Львівської області. Дисертаційний збірник. – Київ. – С.26-59.
1963 Славянское поселение у с.Рипнева (Рипнев 1) Львовской области // МИА СССР. – № 108.- С.366-381
1971 До питання про місцезнаходження літописної Пересопниці // Середні віки на Україні. – Вип.1. – С.168-176.
1972 Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VI-VII ст. н.е. в Західній Волині. – Київ. – 123 с.
1976 З історії долітописного Галича // Дослідження з слов'яно-руської археології. – Київ. – С.120-134.
1977 Про вивчення слов'яно-руської кераміки // Археологія. – № 21. – С.66-71.
1990 Погребальные памятники Галицкой земли // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. – Київ. – С.152-155.

Багрій Р.С., Могитич І.Р., Ратич А.А., Сवेशников І.К.

- 1976 Раскопки во Львове // АО 1975 года. – Москва. – С.297-299.

Багрій Р.С.

- 1982 Археологічні дослідження ранньосередньовічного Львова // Київська Русь: культура, традиції. – Київ. – С.28-35.

Багрій Р.С., Овчінников О.Г.

- 1991 Нові матеріали до вивчення літописного Плісеська // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів. – С.11-13.

Багрій Р.С.

- 1995 Особливості соціально-економічного та культурного розвитку давньоруського Львова // МДАПВ. – Вип.6. – С.250-258.

Бандрівський М.

- 1998 Археологічна діяльність Ізидора Шараневича (1829-1901) // Постаті української археології. – МДАПВ. – Вип.7. – С.95-97.

Баран В.Д.

- 1972 Слов'яни між Дністром і Прип'яттю. – Київ. – 242 с.
1965 Раннеславянские памятники на Западном Буге // SA. – Т.13. - №2. – Bratislava. – S.319-376.
1988 Пражская культура Поднепровья (по материалам поселений у с.Рашков). – Київ. – 159 с.

Беляшевский Н.

- 1899 Археологический съезд в Киеве // Киевская старина. – т. XVII. –

Бобринский А.А.

- 1978 Гончарство Восточной Европы. – Москва. – 271 с.

Власова Г.М.

- 1961 Древнерусский могильник в с. Збуж // КСИА АН УССР. – Вип. – С.91-93.
1967 Мастерские косторезов в Звенигороде // ЗОАО. – т.2. – С.228-235.

Власова Г.М., Возницкий Б.Г.

- 1961 К исследованию северо-западной части городища летописного Звенигорода // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского госуниверситета и археологического музея. – Одесса. – С.115-121.

Генинг В.Ф.

- 1973 Программа статистической обработки керамики из археологических раскопок // СА. – № 1. – С.114-136.
1992 Древняя керамика. Методы и программы исследования в археологии. – Киев. – 187с.

Генинг В.Ф., Левченко В.Н.

- 1992 а. Археология древностей – период зарождения науки (конец XVIII – 70-е годы XIX в.). – Киев. – 64 с.

Гончаров В.К.

- 1955 Археологічні дослідження давнього Галича в 1951 р. // АП УРСР. – Т.5. – С.22-31
1956 Древній Галич // Вісник АН УРСР. – № 1. – С.61-67.

Гребеняк В.

- 1915 Нові археологічні знахідки на території Східної Галичини // ЗНТШ. – Т.122. – С.1-17.

Гупало В.Д.

- 1985 Гончарные клейма Прикарпатья и Западной Волыни (опыт систематизации) // СА. – № 4. – С.236-242.

- 1991 К методике исследования керамических комплексов // Керамика как исторический источник (подходы и методы изучения): Тезисы докл. научн. конф. – Куйбишев. – С.47-49.
- 1992 До методики дослідження давньоруського орнаменту // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині: Тези наук. конф. присвяченої 90-річчю від дня народження М.Ю.Смішка. – Львів. – С.88-89.
- 1992 а Пізньосередньовічне гончарство як об'єкт археологічних досліджень // Проблеми і методики в історичній археології: Тез. доп. міжнародної конференції. Торонто-Львів. – С.10-11. – С.10-11.
- 1993 Орнамент давньоруських гончарних виробів з Прикарпаття // Українське гончарство. – Київ-Опішне. – С.213-217.
- 1993 а Средневековая керамика запада Украины (конец VIII-XV вв.). Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Москва. – 24 с.
- 1993 б Археологічні розвідки на Волині // *Studia archaeologica*. – Ч.1. – С.84-85.
- 1993 в До питання про особливості галицько-волинської кераміки княжої доби // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції: Тези доп. міжнародної конф. – Львів. – С.55-56.
- 1994 Трансформация древнерусских традиций моделирования керамики во 2 пол. XIII-XV вв. // *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*. – Rzeszów. – S.185-190.
- 1995 Дослідження курганного могильника в урочищі Сермень біля села Берестяне // *Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka archeologicznego*. – Т. XVI. – S.143-163.
- 1996 Дослідження курганного могильника в урочищі Майдан біля села Берестяне // *Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka archeologicznego*. – Т. XVII. – S.113-129.
- 2001 Археологічні дослідження у Дубно // Галичина та Волинь у добу середньовіччя (до 800-річчя з дня народження Данила Галицького). – Львів. – С.149-150.
- 2001 а Раннесредневековые гончарные клейма (к дискуссии о назначении) // *РА*. – № 1. – С.27-36.
- Гупало В.Д., Лосык М.В.*
- 1999 К вопросу о физико-химических методах исследования гончарной керамики // Современные экспериментально-трассологические и технико-технологические разработки в археологии: Тезисы докл. международной научн. конф. посвященной 100-летию со дня рождения Сергея Аристарховича Семенова. – Санкт-Петербург. – С.149-150.
- 2002 Дослідження керамічних комплексів криниць на городищі Звенигород // Українська керамологія. – № 2. – С.153-170.
- Джеджора О.*
- 1993 Р'ятівні дослідження Галицького підгороддя // *Studia archaeologica*. – Львів. – Ч.1. – С.62-66.
- Захарук Ю.М., Ратич О.О.*
- 1955 Слов'янське поселення біля с. Ріпнів Львівської обл. // *АП УРСР*. – Т.5. – С.40-46
- Захарук Ю.М.*
- 1956 Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції в 1956 р. – Львів. – НА ІУ НАН України.
- 1959 Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції в 1959 р. – Львів. – НА ІУ НАН України.
- Івановський В.*
- 1993 Археологічні дослідження Львова у 1992 р. // *Studia archaeologica*. – Львів. – Ч.1. – С.74-75.
- Каргер К.М.*
- 1960 Основные итоги раскопок древнего Галича в 1955 г. // *КСИА АН СССР*. – № 81. – С.61-71.
- Кобільник В.*
- 1936 Знаки на днах посудин княжої доби зі Ступниці пов. Самбір // *Літопис Бойківщини*. – Ч.8. – С.1-11.
- Крутоус А.*
- 1996 З минулого Львівського історичного музею // *Наукові записки ЛІМ*. – Вип. V. – С.3-19
- Кухаренко Ю.В.*
- 1961 Средневековые памятники Полесья. – Москва. – 53 с.
- Кучера М.П.*
- 1960 Гончарные клейма из раскопок древнего Плеснеска // *КСИА АН УССР*. – Вып.10. – С.118-123.
- 1961 Кераміка древнього Плеснеська // *Археологія*. – Вип.12. – С.143-154.
- 1962 Древній Плеснеськ // *АП УРСР*. – Т.12. – С.2-53.

- 1969 Про одну групу середньовічної кераміки на території УРСР // Слов'яно-руські старожитності. – Київ. – С.174-181.
- 1971 Ранньосередньовічне городище поблизу с.Затурці на Волині // Середні віки на Україні. – Київ. – Вип.1. – С.176-187.
- 1975 Поселення волинян на околиці Луцька // Археологія. – Вип.15. – С.98-104.
- 1986 Плеснеск // Археология Украинской ССР. – Т.3. – С.322-328.
- Кучінко М.М.*
- 1996 Давньоруське городище Вал в Надстир'ї. – Луцьк. – 208 с.
- Лащук Ю.Ф.*
- 1956 Гуцульська кераміка. – Київ.
- 1960 Закарпатська народна кераміка. – Ужгород. – 50 с.
- 1966 Косівська кераміка. – Київ.
- 1998 Покутська кераміка. – Опішне. – 142 с.
- Лосик М.В., Гупало В.Д., Мельник С.К.*
- 1991 Особливості керамічної фактури XII ст. (за матеріалами літописного Звенигорода) // Вісник Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва. – Вип.2. – С.56-63.
- 1993 Фізико-хімічні дослідження кераміки X-XIII ст. заходу України // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції: Тези доп. міжнародної конф. – Львів. – С.63-64.
- Лосик М., Гупало В., Мельник С., Чайка Р.*
- 1994 Рентгеноструктурні дослідження археологічної кераміки // Вісник Львівської Академії мистецтв. – Вип.5. – С.99-103.
- Лосик М.В., Гупало В.Д., Могитич Р.И.*
- 1994 а. Рентгено-структурные исследования керамики из Дунаева // Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. – Rzeszów. – S.191-195.
- Лукомський Ю.В.*
- 2002 Успенський собор давнього Галича (за результатами нових досліджень 1992-2000 років) // ЗНТШ. – Львів. – т.244. – С.578-607.
- Малевская М.В.*
- 1969 К вопросу о керамике Галицкой земли XII-XIII вв. // КСИА АН СССР. – Вып.120. – С.3-14.
- 1971 К вопросу о локальных вариантах керамики западнорусских земель XII-XIII вв. // КСИА АН СССР. – Вып.125. – С.27-34.
- 1974 Гончарная мастерская первой половины XI в. в древнем Галиче // Культура средневековой Руси. – Ленинград. – С.33-38.
- Малевская М.В., Раппопорт П.А.*
- 1978 Декоративные керамические плитки древнего Галича // Slovenska archeologia. – № 24. – С.87-97.
- Матейко Є.І.*
- 1959 Народна кераміка західних областей УРСР. – Київ. – 98 с.
- Мельник Э.Н.*
- 1901 Раскопки в земле лучан, произведенные в 1897-1899 гг. // Труды XI АС. – Москва. – С.479-513.
- Михальчишин І.Р.*
- 1986 Археологічні розвідки в Західному Побужжі // Археологія. – Вип.55. – С.95-98.
- Николова А.В., Гудим-Левкович А.Н., Левченко В.Н.*
- 1990 Советская аннотированная литература по формализованно-статистическим методам в археологии (1961-1985 гг.) // Формализованно-статистические методы в археологии. – Киев. – С.244-294
- Оприк В.Г.*
- 1989 Нові дослідження давньоруських селищ на Волині // Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР: Тези доп. республ. конф. – Київ. – С.160-161.
- 1992 Дослідження біля с.Боратин // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині: Тези доп. наук. конф. – Львів. – С.63-64.
- Островский М.И.*
- 1964 Разведки в Тернопольской и Ровенской областях // СА. – № 4. – С.224-225.
- Островский М.И., Павлова К.В., Раппопорт П.А.*
- 1969 Раскопки в Данилове // АО 1968 года. – Москва. – С.337.

Охріменко Г.В., Кучинко М.М., Кубицька Н.

2003 Розвиток керамічного виробництва на Волині (археологічний, етнографічний, мистецький аспекти). – Луцьк. – 246 с.

Павлів Д.

1998 Олег Кандиба-Ольжич – археолог // Постаті української археології. МДАПВ. – Вип.7. – С.97-99.

Пастернак Я.

1931 Нововідкриті римські пам'ятки з Галичини і Волині // ЗНТШ. – Т.151. – С.1-17.

1933 Нові археологічні набутки музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові за час від 1929-1932 р. // ЗНТШ. – Т.СЛІІ. – С.114-130.

1937 Нові археологічні набутки музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові за час від 1933-1936 // ЗНТШ. – Т.СЛІV. – С.2-28.

1944 Старий Галич. – Краків-Львів.

Пелецишин М.А., Чайка Р.М.

1988 Нові матеріали з історії давньоруського сільського населення Західної Волині (VIII-XI ст.) // Вісник Львівського ун-ту. – Вип.24. – С.44-55.

Пелецишин М.А., Касюхнич В.В.

1992 Ранньослов'янські і давньоруські селища Розточчя // Вісник Львівського ун-ту. – Вип.27. – С.5-23.

Пелецишин М.А., Касюхнич В., Рудий В.

1993 Розкопки літописного урочища “Ворота” на Яворівщині // *Studia archaeologica*. – Львів – Ч.1. – С.72-73.

Петегирч В.М.

1981 Раскопки летописного Белза // АО 1980 года. – Москва. – С.301.

1990 Белз // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья. – Киев. – С.127-129.

1990 а Могильники Волини // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья. – Киев. – С.155-158.

1995 Кургани волинян поблизу с.Майдан-Липенський // МДАПВ. – Вип.6. – С.412-426.

Петегирч В., Павлів Д.

1991 Археологія у дослідженнях членів НТШ // ЗНТШ. – Т. ССХХІІ. – С.7-9.

Петегирч В., Павлів Д., Филипчук М.

1993 Ярослав Пастернак і українська археологія // *Studia archaeologica*. – Львів – Ч.1. – С.238-250.

Петрашенко В.О.

1992 Слов'янська кераміка VIII-IX ст. Правобережжя Середнього Подніпров'я. – Київ. – 140 с.

Полянський В.

1928 Нові археологічні знахідки з Галичини // ЗНТШ. – Т.149. – С.9-30.

Прищепя Б.А.

1992 Жорнівське городище на річці Стублі // Археологічні дослідження, проведені на території України протягом 80-х років державними органами охорони пам'яток та музеями республіки. – Київ. – С.119-128.

Прищепя Б.А., Нікольченко Ю.М.

1996 Літописний Дорогобуж. – Рівне. – 248 с.

Раппопорт П.А.

1971 Данилов // КСИА АН СССР. – Вып.125. – С.82-86.

Ратич О.О.

1955 Археологічна розвідка на верхньому Дністрі в 1949 р. // АП УРСР. – Т.V. – С.158-164.

1957 Раскопки на Замковой горе во Львове в 1955 г. // КСИА АН УССР. – Вып.7. – С.109.

1957а Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – Київ. – 95 с.

1961 Давньоруські матеріали з розкопок 1955-1956 рр. на Замковій горі у Львові // МДАПВ. – Вип.3. – С.115-127.

1962 Результати досліджень давньоруського городища Замчисько в м.Судова Вишня Львівської обл. в 1957-1959 рр. // МДАПВ. – Вип.4. – С.106-119.

1971 Надпись на амфоре из Звенигорода на Белке // АО 1970 года. – Москва. – С.295.

1973 Літописний Звенигород // Археологія. – № 12. – С.87-94.

1976 Населення Прикарпаття і Волині в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості // Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. – Київ. – С.132-206.

Ратич А.А., Шеломенцев-Герский В.С.

1972 Особые печи в древнем Звенигороде на Белке // АО 1971 года. – Москва.

Русанова И.П.

- 1958 Археологические памятники второй половины I тысячелетия н.э. на территории древлян // СА. – № 4. – С.33-46.
1973 Славянские древности VI-IX в.в. между Днестром и Западным Бугом // САИ. – Вып. Е 1-25. – 100 с.

Русанова И.П., Тимощук Б.А.

- 1984 Кодын – славянские поселения V-VIII вв. на р. Прут. – Москва. – 87 с.

Рыбаков Б.А.

- 1948 Ремесло Древней Руси. – Москва. – 792 с.

Сайко Э.В., Кузнецова Л.В.

- 1977 Методологические основы исследования древней керамики // Реставрация, исследование и хранение музейных художественных ценностей. – Москва. – 51 с.

Сайко Э.В.

- 1982 Техника и технология керамического производства Средней Азии в историческом развитии. – Москва.

Свешников И.К.

- 1955 Исследования в с.Звенигород Львовской области // КСИА АН УССР. – Вып.4. – С.116-118.

Свешніков І.К.

- 1959 Археологічні роботи Львівського музею в 1952-1957 рр. // Археологічні роботи музею в 1952-1957 рр. – Львів. – С.3-28.
1961 Звіт з роботи Ровенської археологічної експедиції в 1960 р. – Львів. – НА ІУ НАН України.
1965 Звіт з роботи Ровенського загону Волинської археологічної експедиції в 1965 р. – Львів. – НА ІУ НАН України.
1987 Дослідження давнього Звенигорода у 1982-1983 рр. // Археологія. – Вип.57. – С.94-101.

Свешніков І.К., Петегирич В.М.

- 1978 Археологічні дослідження в Муравиці // Археологія. – Вип.28. – С.79-86.

Свешников И.К., Гупало В.Д.

- 1994 Керамика датированная кладами монет // Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. – Rzeszów. – S.139-148.

Седов В.В.

- 1982 Восточные славяне в VI-XIII вв. // Археология СССР. – Москва. – 326 с.

Смирнова Г.И.

- 1957 Работа западноукраинской экспедиции в 1954 г. // КСИИМК. – Вып.67.
1959 Підсумки досліджень верхніх шарів Незвиського поселення // МДАПВ. – Вип.2. – С.101-108.
1960 Раннеславянские поселения у с.Незвиско на Днестре // Památky archeologické. – № 11. – S.222-238.
1970 Комплексы конца I тыс. н.э. на поселении у с.Незвиско // Древние славяне и их соседи. – Москва. – С.30-33.

Смішко М.Ю.

- 1947 Львівський відділ Інституту археології АН УРСР в 1944 р. // Археологія. – Т.1. – С.187-189.

Старчук І.Д.

- 1944 Мистецькі пам'ятки феодального Галича. – Львів. – НА ІУ НАН України.
1948 Звіт про археологічні дослідження городища Пліснесько у 1948 році. – Львів. – НА ІУ НАН України.
1949 Звіт про археологічні дослідження городища Пліснесько у 1949 році. – Львів. – НА ІУ НАН України.
1949 а Розкопки на городищі Пліснесько // АП УРСР. – Т.І. – С.76-85.
1952 Розкопки городища Пліснесько в 1947-1948 рр. // АП УРСР. – Т.ІІІ. – С.379-394.
1955 Розкопки на городищі Пліснесько в 1949 р. // АП УРСР. – Т. V. – С.32-35.

Терський В.С.

- 1966 Нові матеріали до археологічної карти Волині // Археологія. – Т.XX. – С.230-232

Терский-Шеломянцев В.С.

- 1978 Исследования детинца Звенигорода Галицкого // СА. – № 1. – С.206-215.
1978 а Дослідження посаду літописного Звенигорода // Археологія. – Вип.27. – С.86-92.
1982 Давньоруський Звенигород // Київська Русь: культура і традиції. – Київ. – С.20-28.
1990 Пересопница // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья. – Київ. – С.124-126.

Терський В.С., Терський С.В.

- 1990 Нові матеріали з розкопок літописної Пересопниці та її околиці (1987-1988 рр.) // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів. – С.89-91.

Терський С.В.

- 1993 Обстеження городищ княжої доби на Волині в 1986-1991 роках // Наукові записки ЛІМ. – Вип.1. – С.89-91.
1993а Літописний Чемерин. Підсумки археологічних досліджень 1988-1990 рр. // Наукові записки ЛІМ. – Вип.1. – С.41-67.
1996 Керамічні комплекси Луцька доби різного середньовіччя (результати досліджень 1987-1992 років) // Українське гончарство. – Опішне. – Кн.3. – С.27-41.

Тимофеев Е.М.

- 1961 Расселение юго-западной группы восточных славян по материалам могильников X-XIII вв. // СА. – № 3. – С.56-75.

Тимошук Б.А.

- 1969 Декоративные плитки XII-XIII вв. из Василева // КСИА АН СССР. – Вып.120. – С.112-119.
1976 Слов'яни Північної Буковини V-IX ст. – Київ. – 176 с.
1982 Давньоруська Буковина. – Київ. – 207 с.

Тихомиров М.Н.

- 1956 Древнерусские города. – Москва. – 477 с.

Ткачук Т.М., Тимус К.Л.

- 1997 Галицькі керамічні плитки із рельєфними зображеннями та гончарні клейма. – Галич.

Труды XI Археологического съезда в Киеве. – Москва. – Т.1-2.

1901-1902

Филипчук М.

- 2002 Дослідження літописного Пліснеська у 2000 р. // Археологічні дослідження Львівського ун-ту. – Львів. – Вип.5.

Чайка Р.М.

- 1995 Гончарні клейма княжої доби з городища Листвин на Волині // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський.

Чайка Р.М., Довгань П.М.

- 1992 Археологічні дослідження в зонах меліорації Малого Полісся і Прикарпаття // Вісник Львівського ун-ту. – Серія історична. – Вип.27. – С.37-49.

Чайка Р.М., Рожик М.А.

- 1992 З історії дослідження давньоруського городища Листвин на Волині // Вісник Львівського ун-ту. – Серія історична. – Вип.27. – С.50-63.

Шараневич И.

- 1888 Каталог археологическо-библиографической выставки Ставропигийского института во Львове. – Львов. – 96 с.

Ягодинська М.О.

- 2000 Давньоруські клейма Західного Поділля // Археологічні студії. – Київ-Чернівці. – С.283-296.

Demetrykiewicz W.

- 1886 Konserwatorstwo dla zabytków archeologicznych // Studium ze stanowiska dziejów kultury i nauki porównawczej prawa. – Kraków. – 74 s.

Hadaczek C.

- 1914 La colonie industrielle de Koszyłowcy. – Lwów. – 28 s.

Hupało W., Łosyk M., Melnyk S., Pryszyca B.

- 1997 Badania pieca garncarskiego z Wierchowa (Verchiv), obw. Równe // Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka archeologicznego. – T.XVIII. – S.135-149.

Hupało W.

- 1998 Wstępne badania w obrębie klasztoru Podboreckiego na Wołyniu // Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka archeologicznego. – T.XIX. – S.233-248.
1999 Wyniki badań na cmentarzysku kurhanowym koło wsi Bereściany na Wołyniu // Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka archeologicznego. – T.XX. – S.233-256.

Janusz B.

- 1914 Kultura przedhistoryczna Podola Galicyjskiego. – Lwów. – 296 s.
1918 Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej. – Lwów. – 310 s.

Katalog wystawy Archeologicznej i Etnograficznej we Lwowie 1885 r. – Lwów. – 202 s.

1885

Katalog wystawy zabytków starożytnych we Lwowie w r.1894. – Lwów. – 167 s
1894

Kostrzewski J.

1925 Znaki na dnach naczyń wczesnohistorycznych z Wielkopolski // *Obzór praehistoricky.* – T.IV. – S.118-125.

Leski Z.

1937 Wczesnohistoryczne grodzisko w Korszowie, pow.Łuckim, woj.Wołyńskim // *PA.* – T.VI.

Musianowicz K.

1979 Zespół osadniczy z Gorodka obwód Równieński (USRR) w świetle wczesnośredniowiecznego osadnictwa Wołynia // *WA.* – T.XLIV. – S.168-204.

Pauli Ž.

1840 Starożytności Galicyjskie. – Lwów. – 49 s.

Pawłowicz B.

1888 Wystawa archeologiczno bibliograficzna Instytutu Stawropigijjskiego // *Przewodnik Naukowy i Literacki.* – Lwów. – S.1-8.

Przewodnik wystawy starożytnej Lwowskiej w r. 1861. – Lwów. – 32 s.

1861

Przewodnik po muzeum imienia książąt Lubomirskich we Lwowie. – Lwów. – 123 s.

1901.

Swieszniow I., Hupalo W.

1996 Wstępne wyniki badań archeologicznych na zamku w Dubnie // *Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka archeologicznego.* – T.XVII. – S.297-303.

Vira Hupalo

From the history of investigation of Early Middle-Age ceramic of Sub-Carpathian region and Western Volyn'

The article provides short review of main periods of the history of investigation of Early and Late Middle-Age ceramic and describes circumstances of the forming of the first ceramic collections in context of development of archaeological studies in Western Ukraine. Main attention is paid to the methods of processing of large ceramic complexes. Achievements, received on different stages of investigation of pottery ceramic are noted. The most perspective directions in ceramology are highlighted.